

İHVAN-I SAFA *

Yusuf Ziya

Haz.: Mevlüt Uyanık **

Hicri dördüncü Asırda "İhvan-ı Safa"¹ adıyla gizli bir cemiyet teşkil edilmişti. Bu cemiyet, ilim ve felsefeyi yaymak, ahlaki terbiyeyi yükseltmek amacıyla yazarlarının ismini gizleyerek elli bir adet risale yayımladı. O tarihlerde felsefi konulara dair muhtelif eserlerin çoğu, zamanın [felsefeye] ilgisizliği ve takdir-sizliği yüzünden çürüyüp mahvolduğu halde, şükürler olsun ki, bu risaleler bu güne kadar ulaşmakla çok iyi bir şansa sahip olmuşlardır.²

Bunlar, kaleme alındıkları zamanlarda, çevresinde çok büyük etkiler ve yansımalar meydana getirdikleri halde, daha sonraki asırların alimleri tarafından takdir ve takip edilmemesi, bu nedenle cemiyeti oluşturan üyelerinin risaleleri, yazarların bu cemiyete mensup alimlerin felsefi fikirleri, dini kanaatleri, ahlak telakkilerinin neden ibaret olduğu ve nihayet risalelerde ne gibi bir fikir ve amacın takip edildiği araştırılmamıştır.³

Bu sebeple, bu Cemiyetin mahiyeti ve üyelerinin değeri hakkında bu gün istediğimiz ayrıntılı bilgileri elde edemiyoruz. Bunlara dair elimizde mevcut olan bilgiler, karşıt/muarız tarafın lutf-i tenkidinden sızan haberlerden ibarettir. Alay etme ve aşağılama⁴dan ibaret olan bu bilgiler içinde bazen önemli noktalar, itiraflar ve hatta kıymetli vesikalar da vardır.

* Dâru'l-Funûn İlahiyât Fakültesi Dergisi, Yıl: 1925 sayı: 1, ss.183-192 sahiflerinde neşredilmiştir

** Doç. Dr., Çorum İlahiyat Fak. İslam Felsefesi Anabilim Dalı

1 İhvan-ı Safa'nın asıl adı, "İhvan-ı Safa Hullanü'l-Vefa (Ehlu'l-Adl ve Ebnau'l-Hamd)"tır. "Safa Kardeşleri vefa Arkadaşları" demektir. Bu terkip bir cemiyet ismi olmak üzere belirlenmiş olan hususi bir istihattir.

2 İhvan-ı Safa risalelerinin yazma nüshaları İstanbul Kütüphanelerinin hemen hemen çoğunda mevcuttur. Hindistan'da bu risaleler nefis bir mecmua halinde basılmıştır.

3 İzmirli İsmail Hakkı Beyefendinin İhvan-ı Safa Cemiyeti hakkında Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümündeki yaptığı okumalar ve değerlendirmeler, talebeler tarafından taş basımıyla yayımlanmıştır. Üç formadan ibaret olan bu okumalar, İhvan-ı Safa Cemiyetinin teşekkülünden evvelki ilmi durumu kısaca özetledikten sonra bu hususta genel bilgiler vermektedir.

4 Tehzil ve tezüllül. (haz.)

Bu vesikaların en iyisini bize Cemaleddin Kıftı'nın tarihi⁵ vermektedir. Bu bakış açısından (s.184) İbn Kıftı'nın *Tarih-i Hukema* adlı eserinde⁶ İhvan-ı Sa-

- 5 Cemaleddin Kıftı veya sadece İbn Kıftı namıyla maruf olan bu zat, Eyyübi Krallığı döneminde Halep'de vezirlik rütbesine nail olmuş, tarihi eserleriyle meşhur bulmuş bir tarihçidir. 568 tarihinde Kıft beldesinde doğmuştur. Validesi Kudaa Araplarından badiyeli bir kadındır. Babası ise Kıft alimlerinden Yusuf isminde bir zattır. İbn Kıftı'nın asıl isim Ali, künyesi Ebu'l-Hasan'dır. Kendisine bazen Kadıyyü'l-ekrem unvanıyla hitabe edilmiş olduğunu Katip Çelebi; Kadıyyü'l-eşref denildiğini de yazma nüshalar kaydediyorlar. İbn Ebi Usaybia ise, İbn Kıftıyı daima *şahip* diye zikretmektedir. Bu şahsın telif ettiği eserlerden sene sırasıyla yazdığı büyük tarih hassaten çok kıymetlidir. Mısırın tarihen malum zamandan itibaren Selahaddin zamanına kadar tam bir tarihini yazmış ve bu eserde Kibtîler hakkında mükemmel malumat vermiştir. Bunlardan başka Selçuklu ailesi, Tomart Ailesi, Sebuktekin Ailesi, Mirdas Ailesi konularına dair bir tarih yazmıştır. Tabakat-ı nuhat (nahivciler), tabakat-ı udeba, Tabakat-ı Hukema'ya dair ayrıca eserleri vardır. Eserlerinde verdiği gerekli bilgiler, doğru ve objektiftir. Yalnız Eyyübiler aleyhine olacak noktalarda sessiz kalmayı tercih ettiği görülmektedir. 646 tarihinde vefat etmiştir.
- 6 Bu kitap hem Mısır hem de Avrupa'da basılmıştır. Kitabın ismi bazı eserlerde muhtelif şekillerde kaydedilmiş, yayıncılarda ayrı ayrı isimler altında neşretmişlerdir. Mısırdaki basılanlar, "İhbarü'l-ülama bi ahbari'l-hukema" başlığı altındadır. Almanya'nın Leibzig şehrinde basılan nüshada, kitabın ismi yerinde şu açıklama görülmektedir. "Tarihi'ul-Hukema ve huve muhtasar ez-Zevzeni el-musemma bil-Müntehabatü'l-multekatat min kitabı İhbari'l-ülama bi İhbari'l-hukema li Cemaleddin Ebi'l-Hasan ali bin Yusuf el-Kıftı" Buna nazaran öteden beri Kıftı'nın Tarih-i Hukeması diye bilinen ve bugün elimizde mevcut olan kitabın ez-Zevzeni (Muhammed bl. Ali b. Muhammed ez-Zevzeni'ye ait ve onun tarafından ihtisar edilmiş bir eser olduğu anlaşılmaktadır. Katip Çelebi, bu eseri, *el-Müntehabat el-Multakatat fi Tarihi'l-Hukema-i ve'l-Etibba* maddesinde yazarak müellifin kendi zamanına kadar geçen meşhur filozoflardan bahsetmeyi Allah'ın inayeti ile azmettiğini söylediği gibi Tabakatu'l-Hukema ve Ashabu'n-Nucum ve'l-Etibba" maddesinde İbn Kıftı'nın bu eserinden bahsettiği yerde bunu İbn Ebi Hamza ile Abdullah b. Sa'd el-Ezdi'nin ihtisar ettiğini de ilave ediyor. Ve Zevzeni'nin ihtisar ettiğinden hiç bahsetmiyor. Katip Çelebi'nin açıklamaları ve Mısır baskındaki şekil, kitabın ismi hususunda ihtilaf halinde bulunmakla beraber bunlar kitabın İbn Kıftı'nın eseri olduğu noktasında ittifak ediyorlar. Bu öteden beri bilinen ve muhtelif eserlerde bazı münasebetlerle zikredilen şekle de tevafuk etmektedir. Fakat bunlar maalesef gerçeğe uymamaktadır. Zira söz konusu olan ve bugün ellerde dolaşan "Tarih-i Hukema" ve İbn Kıftı'nın değil, ondan "Zevzeni"nin alıntı ve seçmeler yapmasıyla yazdığı eserdir. İbn Kıftı'nın asıl "Tarih-i Hukema" diye yazdığı eserin mevcudiyetinden bugün haberimiz yoktur. İhtimal ki bu eser Halep şehri tahrib edildiği zaman kütüphanede yanmıştır. Çünkü İbn Kıftı'nın kardeşinin verdiği malumata göre, adı geçen vezir hiç evlenmemiş, evi barkı yokmuş. Bu sebeple elli bin altın kıymetindeki kütüphanesini Halep Sultanı Nasır'a tevdi etmiş ve muhtemelen İbn Kıftı'nın bu eseri müsvette ve not halinde kütüphaneye bırakılmıştır. Anlaşıyor ki, Zevzeni bunlardan seçtiklerini iltifat etmek suretiyle bu kitabı meydana getirmiştir. Ragıp Paşa Kütüphanesinin 988 numarasında kayıtlı olan nüshasının sonunda eseri aslından alıntı ve seçmelerde bulunan zatın Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Hatibi ez-Zevzeni olduğu; derlemenin de 647 tarihinde tamamlandığı yazılıdır. Aynı kütüphanenin 989 numaralı nüshasında ve Köprülü Kütüphanesindeki nüshada İbn Kıftı'nın özgeçmiş kardeşinin dilinden nakledilmiş ve muhtelif tarihlerin bu zata dair yazdıkları sözler alıntılanmıştır. Kitabının isminin

fa'ya tahsis edilen satırlar çok öneme sahiptir. Bu cemiyet hakkında bir fikir verebilmek için önemli bir kaynak olan bu satırları aynen tercüme ediyorum:

“İhvan-ı Safa ve Hullanu'l-Vefa“ felsefenin muhtelif konuları hakkında bir kitap meydana getirmek maksadıyla toplanmış bir cemiyettir.

Bunlar, meydana getirdikleri kitabı makaleler halinde tertip ederek ellisi felsefi konulara ait olmak ve elli birincisi muhtasar ve muciz bir şekilde bütün konuları ihtiva etmek üzere elli bir adet makale kaleme almışlardır. Bu makaleler, derinleştirilmeyerek ihtiyaç tarzları ve delilleri açıkça verilmeden yalnız teşvik mahiyetinde güya felsefe müntesiplerinin öğrenmek istedikleri, her türlü felsefe konularına ima ve işaret maksadıyla yazılmıştır.

Bu risaleleri yazanlar, isimlerini gizlemiş oldukları için, bunları kimlerin telif ettikleri hususunda bir çok sözler söylendi. Her taife hads (zan ve tahmin) üzerine bilgilerini kuruyorlardı. Bunların bir kısmı, Ali b. Talib (kerremalluhu veche) neslinden bir imamın sözü olduğu fikrine kapıldılar, fakat bu imamın ismini belirlemek hususunda içinden bir hakikat çıkarılması mümkün olmayacak şekilde ihtilaflara düştüler! Diğer bir kısmı da bu risalelerin ilk asırdaki kelim ekolüne mensup bazı Mutezilelerin telif eserleri olduğunu iddia ettiler.

Ben bu risalelerin müelliflerini bulup anlatmak için ciddi arzular besledim ve hayli araştırmalarda bulundum. Nihayet Ebu Hayyan Tevhidi'nin bir sözüne muttali oldum ki, bu, üç yüz yetmiş üç yılı esnasında Vezir Samsamuddevle b. Aduddevlete'nin sorduğu soruya Ebu Hayyan'ın verdiği cevaptan ibarettir.

Ebu Hayyan bu cevapta, adı geçen⁷ vezirden şu sözleri naklediyordu:

“Şu konuşuklarımızı bertaraf edelim, ne zamandan bu yana zihnimi sü-

“el-Müntehabat el-Multekatat“ olduğunu yalnız Köprülü nüshası ser levhada gösteriyor. Bununla birlikte bu işte dikkat çeken bazı noktalar vardır: Bu eser derleme suretiyle yazılsa dahi hiç olmazsa eserin mukaddimesi, derlemeyi yapan zat tarafından yazılır. Hiç olmazsa derlemeyi yapılan parçalar hakkında eserin bir yerinde değerlendirme yapmak veya terk edilen parçalar hakkında bir şey söylemek ihtiyacı hasıl olur. Halbuki Zevzeni, kitabın hiçbir tarafında böyle bir işaretle bulunmadığı gibi, mukaddimede aynen şu sözleri söylüyor: zamana kadar her kabileden ve her ümmetten çıkan eski ve yeni filozofları, onların benzersiz sözlerinden korunmaları, her birinin telif ettikleri kitapları, ortaya koydukları özgün felsefi teorileri ve kendilerine nisbet edilen felsefe sistemini anlatmaya ve açıklamaya lutf-ı ilahiyeye dayanarak azmettim. Görüyordum ki, bunlar meçhul kalan işlerden ve unutulmuş (meçhur) tarihlerdendir. Halbuki bunları değerlendirmeden alınacak derslerin ve selefi yaşatmanın çok önemi var. Bu satırlar, ancak telif suretiyle ve araştırma sonucu olarak yazılan kitapların mukaddimesinde bulunabilir. Eğer bunlarda derleme suretiyle yazılacak olursa o zaman kitabın sonunda “Kitaptan seçtiklerimi derlemedim” denilmesi manasız olur. Bu itibarla öncekilerin Zevzeni'yi hiç sayarak herhangi bir isim altında olursa olsun İbn Kifti'ye isnat etmeleri doğrudur. Bu sebepledir ki, burada seleflerime uyarak “Tarih-i Hukema”yı İbn Kifti'ye atfettim.

7 Müşarun ileyh (haz.)

rekli meşgul eden çok önemli bir mesele var, ondan bahsedilem: Öteden beri Zeyd b. Rufaa'dan şüphelenmeme neden olan bazı sözler işitiyor, ifadesinde vakıf olmadığım bir mezhepten bahsedildiğini görüyorum. Doğrusu layıkıyla idrak edemediğim kinayeler, hiçbir mana çıkaramadığım işaretler karşısında kalıyorum. Bana harflerden bahseder, sonra noktaları zikreder ve iddia eder ki, "ba"nın altına bir nokta konması muhakkak bir sebepten, "ta"nın üstünde iki nokta bulunması her halde bir illetten dolayıdır. Aynı şekilde "elif" in noktasız olması kesinlikle bir maksada dayanır. Ve buna benzer bir takım şeyler. vezire cevap verdim: Onu eskiden de, yeniden de istihdam ve denemek suretiyle benden evvel tanıyan sizsiniz, dedim. Siz, onun kadim/eski amirisiniz, aranızdaki münasebet iyi bilinmektedir.

Vezir; "Canım şu sözleri bırak da şu adamı bana tasvir et" dedi.

Bunun üzerine şunları söyledim. "Bu adam fevkalade bir araştırma gücüne sahip olmakla beraber, riyaziyat ve edebiyatta, özellikle nazım ve nesir söylemek hususunda geniş ve parlak bir zihne ve üstün bir zekaya sahiptir. Otobi-yografileri⁸ ezberlemek, basit bir şekilde yazılan makaleleri kavramak, dini ve fikri meselelerde basiret sahibi olmak ve her fende bilgisi olduğunu çağrıştıran bir terennümle veya zihinlere ilham verecek, kaynaklık edecek bir genişlikle⁹şeref sahibi kılmaya vesile olacak bir alçak gönüllük ile tasarruf etmek hususlarında mahareti var.

Vezir, "Buna rağmen onun mezhebi nedir?" dedi.

Cevap verdim: Hiçbir şeye nispet olunamaz, şu zümredendir denilemez, dedim. Çünkü o her şeye coşuyor, her meseleden galeyana geliyor, zira basit ve ayrıntılı bir şekilde açıklanan, lisanın satvetiyle zuhura gelen şeyler hep değişiyor.

Bu zat, uzun süre Basra'da oturdu. Orada her nevi sanat ve her bilim dalı için toplanmış olan bir cemiyete rastladı. Bunlar, *Makdisi* namıyla da bilinen Ebu Süleyman Muhammed el-Maşer el Bisti, Ebul'l-Hasan b.Harun ez-Zencani, Ebu'l-Ahmed el-Mihrecani, Avfi ve diğerleridir. Bunlara hizmet etti ve çoğuyla arkadaş oldu. Bu cemiyete mensup olanlar iyi ve güzel davranışlarda bulunanlardı, dostluk ve sadakat ile temayüz etmişlerdi. Nezafet, taharet ve nasihat maksadıyla bir araya gelmişlerdi. Kendi aralarında bir mezhep (yol/yöntem) kurdular. Bu mezheple rızay-ı ilahiyi kazanmak yoluna yaklaştıklarını düşünüyorlardı. Şöyle diyorlardı:

8 Teracim-i ahval (haz.)

9 badi-i efham olacak bir tevsi ile (haz.)

Şeriat, cehaletle kirlenmiş, dalaletle karışmıştır. Onu yıkayıp temizlemek için felsefeden başka yol yoktur. Zira felsefe, itikadi hikmetleri ve ictihadi maslahatları içermektedir. Bunlar, yunan felsefesiyle arap şeriatı telif ve tanzim edildiği zaman kemal mertebesi ortaya çıkacaktır, diye düşünüyorlardı.

Bu fikirlerle, felsefenin ilmi, ameli/pratik bütün kısımlarına dair elli risale yazdılar. Bunun için müstakil bir fihrist yaptılar. Hepsine "İhvan-ı Safa risaleleri" ismini verdiler ve müelliflerin isimlerini gizlediler. Sonra bu risaleleri kitapçılara dağıttılar, bir çok kimseye hibe ettiler.

Bu risaleleri dini tabirler, şer'i örneklerle, şüpheli sözler, sahte yöntemlerle doldurdular.

Vezir, "sen bu risaleleri gördün mü?" dedi.

"Evet" dedim. Büyük bir kısmını gördüm, bunlar her fenden kanaat bahşolmayacak, yetersiz derecede bahsedilmiş dağınık, hurafeler, kinayeler eklenip yapıştırılmış bozuk düzen şeylerden ibarettir.

Bu risalelerden birkaç tanesini alıp şeyhimiz Ebu Suleyman el-Mantık es-Sicistani Muhammed b. Behram'a arz ettim. Şeyh, birkaç gün bunları okudu, uzun uzun araştırdı, değerlendirmelere tabii tuttu. Sonra bana iade etti.

"Bunlar" dedi, "yorulmuşlar fakat faydasız. Zahmet çekmişler ama bir menfaat temin edememişler, etrafta dolaşmışlar, içine girememişler, teganni etmişler, neşelendirmemişler, dokumuşlar, dokudukları kumaş çok çürük, taranmışlar fakat saçları (tuvaleti) bozmuşlar, olmayacak şeyleri düşünmüşler, mümkün olmayan, iktidar dahilinde bulunmayan şeylere girişmişler ve felsefeyi şeriat içinde gizlemeyi kendileri için mümkün olacağını zannetmişler. Yıldızlar, felekler, bunlar arasındaki orantılar, doğa olayları gibi ilimleri, nameleri, usulleri ve nakaratları idare etmek demek olan musikiyi, vezinli sözleri, nitelik, nicelik ve görelilik (izafet) göre inceleyen mantık bilimini, özetle bütün bunları bilmekten ibaret olan felsefeyi, şeriat içinde gizlemenin; yani şeriatın felsefeyle bağlantısını kurmanın kendileri için mümkün olacağını zannetmişlerdir.

Bu öyle bir arzudur ki, başarılı olmasına imkan yok!

Bunlardan önce bir çok kimse, bu uğurda ve bu maksatla ısrarla uğraşmışlar! Hem bunlar daha keskin dişli, sebepleri daha hazırlanmış, kıymetler daha büyük, itibarları yüksek, güçleri daha geniş, dayandıkları yerler daha sağlam kimselerdi; yine de arzu ettikleri şeyi kendiler için tamamlayama ve ümit ettiklerine nail olamadılar, çirkin, kirli, düzensiz, korkutucu ve zelil sonuçlar ürettiler...

İbn Abbas Buhari, "Ey Şeyh, niçin böyle oldu?" diye sordu.

Şeyh, açıklamalarına şu şekilde devam etti:

“Şeriat, Allah azze ve celleden Allah ile halk arasındaki elçi vasıtasıyla, vahy yoluyla münacaat kapısından, delillerin şahadetinden, meydana gelmiş mucizelerden alınmıştır. Bunlar arasında araştırmaya ve içine dalmaya yol bulunmayan şeyler var. Bu hususta davet olunan ve tenbih edilen şeylere teslimiyet göstermekten başka çare yok. Orada niçin şunlar yok, niçin batıl, şöyle olsaydı demek gereksizdir. Orada, “eğer” ve “keşke” havaya gider. Zira bu maddeler tamamen şeriat tarafından belirlenmiştir.¹⁰ Ve hepsi de iyilik içerir. Bunlar bütün ayrıntılarıyla güzel bir şekilde kabul etmeye yöneliktir. Her biri hakkında verilen hükümler şunlardır:

“Zahir, açığa çıkarılmış hususlardan oluşur, belirli ve bilinen teviller ile sahihtir, yaygın olarak kullanılan lügat tarafından desteklerin, cedel-i mübin ile himaye eder, salih amel ile şüpheleri giderir, diğer mesel ve kıssalarla örnekler ortaya koyar, helal ve haram hususlarında müttelik olarak ortaya konulan burhani delillerle desteklenir, halk arasında meşhur olan haber ve kitaplara dayanır ve ümmetin ittifakına yöneliktir.....”

Tarzları arasında devran eder. Bunlarda feleklerin hareketinden ve yıldızların tesirinden bahseden münecimin sözüne yer yok, sıcaklık ve soğukluğa, rutubet ve kuruluğa¹¹ ilişkin olan şeylere tabiat olaylarına bakan, bunlarda fail ve münfail kimdir ve nasıl imtizaç etmiş ve nasıl uzaklaşmış diye düşünen tabiat aliminin, eşyanın miktarlarından ve bunun için gerekli olan şeylerden bahseden mühendisin sözlerinden, isimler, harfler ve fiillerin nispetlerinden bahseden mantıkçının sözlerine yer yok.

Şu halde, ihvan-ı safiye hakaik-i felsefeyi¹² şeriat yoluyla birleştirmek davasını kendilerine düştüğüne nasıl karar verdiler, buna dair izni nasıl buldular? Özellikle bu grupların arkasında bu açılardan istifade etme düşüncesinde bulunacak sahib-i azimet gibi, kimyagerler, tılsımcılar, rüya yorumcuları,¹³ sihirbazlar, hilekarlar gibi bir takım cemaatler dahi var. Eğer bu suretle felsefe ile şeriatı birleştirmek caiz olsaydı, Allah Teala bunları tembih ederdi. Şeriat sahibi, şeriatını bunlar üzerine kurar ve bunları kullanmak suretiyle mükemmelleştirirdi. Noksanını başkasında bulduğumuz fazlalıklık ile telafi ederdi. Yahut filozofları, şeriatı felsefeyle izah etmeye teşvik eder ve felsefe ile uğraşanlara bunları tamamlamak hususunu ve felsefeden bu hususta sızan bütün şeyleri, güçleri yettiği kadar elde etmelerini emrederdi.

Halbuki bunları bizzat yapmadığı gibi halifelerinden birini ve kendi dini ile kaim olanlardan kimseyi bu işlerle görevlendirmede. Bilakis bu gibi işlere dalmayı yasakladı. Hatta insanlara bunları anmayı mekruh kıldı ve şu sözleri ile uyardı. “ Bir kimse, falcıya, kahine, müneccime giderde ondan gaibten haber

10 hasm: kesin olarak halletme (haz.)

11 yübuset (haz.)

12 felsefi hakikatler (haz.)

13 muabbir (haz.)

isterse, Allah ile harp etmiş olur. Allah ile muharebe (s.190) edenle harp edilir. "Allah'a üstün gelmeye çalışan mağlup olur." Hatta "eğer Allah insanlardan yağmuru yedi sene kesip ondan sonra gönderseydi, bir kısmı bize ed-debran (?) yıldızı yağmuru yağdırırdı diyerek kafir olurlardı, dedi. İşte bu böyledir.

Sonra sözlerine şöyle devam etti: Usulde ve fūruda türlü türlü ihtilaflara düştüler. Hükümlerin ortaya konulmasında ve müşkil durumlarda helal ve haram, tefsir ve tevil hususlarında ayan/açık, haber, adet ıstılahları hakkında türlü tartışmalarda bulundular. Fakat bunların hiç birinde müneccime, tabibe, mantıkçıya, mühendise, müsişinasa, azemet, hokkabazlık,¹⁴sihir, kimya sahiplerine iltica etmemişlerdir. Zira Allah Teala, dini, peygamberiyle tamamladı ve vahiyle varit olan beyandan sonra onu rey konusu olan bir beyana muhtaç kılmadı. Nasıl ki, bu ümmette kendi işlerinin hiç biri için felsefe ile iştigal edenlere müracaat eden bulamıyoruz. Bunun gibi Yahudilerden ibaret olan Musa ümmetinde kendi dinlerinden bir şey hakkında filozoflara iltica eden bulunmuyor.

Hıristiyanlardan¹⁵ ibaret olan İsa ümmeti de böyle, Mecusilerde böyle....

"Bu cihetin dikkatli bir incelemeye daha açık olması için şuna dikkat ediniz ki" diyerek sözlerine şöyle devam etti: "Ümmet reylerinde, mezheplerinde, sözlerinde çok zaman ihtilaf ettiler, bu hususta, Mu'tezile, Mürçiyeye, Şia, Sünnilik, Havaric gibi bir çok sınıflara ve fırkalara ayrıldılar. Fakat bu taifelerden hiç biri filozoflara iltica etmediler, kendi sözlerini onların şahitliği ve tanıklığı¹⁶ ile tahkik etmediler. Keza helal ve haram hükümleri hususunda ilk dönemlerden itibaren zamanımıza kadar ihtilaf etmekte olan fakihler içinde feylosoflardan yardım isteyen hiçbir kimseye rastlamıyoruz.

Şu halde din nerede, felsefe nerede! Nazil olan vahiyden kaynaklanan şey nerede, zeval bulmuş reyden kaynaklanan şey nerede?! Eğer akla güvenilirse, akıl herkese Allah Celle ve Azzenin öyle bir ilahi mevhibesidir ki, son tahlilde onun da bir derecesi vardır. Nasıl, o dereceyi aşan şeyleri akıl idrak edemezse, o derecenin dışında kalan şeylerde ondan gizli kalmaz. Halbuki vahiy böyle değildir. Onun her yere yayılmış nuru ve kolaylaştırıcı açıklamaları bize yeterli!"

"Eğer" dedi, "akıl kendisiyle iktifa edilebilseydi, vahyin faydası olamaz ve akıl vahiyden müstağni kalırdı. Halbuki insanların akıl hususunda farklı

14 şa'beze (haz.)

15 Nasara (haz.)

16 şahadat ve şevahid (haz.)

dereceleri (s.191) olduğu gibi, aklın insanlardaki tecellisi de muhtelifdir. Biz aklımıza güvenerek, vahiyden müstağni olsaydık, nasıl hareket ederdik? Akıl tam ve mükemmel olarak birimize ait değil ki.... O bütün insanlarındır. Fakat birisi çıkıp da, cahillik ve acizlik dürtüsüyle her akıl kudretince memur ve görevlidir; o başkasından fazlasını istifade etmeye mecbur değildir, çünkü o akıl ile kafi görülmüştür, idrakinin derecesinden fazlası kendisinden beklenemez, diyecek olursa, bunun bu fikirde bulunduğundan dolayı arlanması için bu reyde kendisine hiçbir muvafık ve hiç mutabık bulunmadığını söylemek yeterlidir. Hem eğer bir insan din ve dünyasının bütün durumlarında kendi aklı ile başlı başına kalacak olursa, din ve dünyasının bütün hallerinde de kendi kuvveti ile başbaşa kalması ve tek başına bütün sanatlara, her tür bilgiye yeterli derecede sahip olması, insanlık türünden mensup olduğu kavimden hiç kimseye muhtaç olmaması icap eder ki, bu utanacak bir söz ve rüsva edilmiş bir fikirdir.”

Buhari sordu: Nübüvvetin dereceleri de vahiy ile miras kalmış bir terekedir.¹⁷ Vahyin ihtilafıyla nübüvvetin derecelerinin ihtilafına cevaz olduğu ve bu ihtilafın bulunması, nübüvvetin eksikliği olduğu ve insanı zarara uğrattığı¹⁸ anlamına gelmediği gibi akıl hususunda ihtilafın da caiz olması lazım gelmez mi?

Şeyh cevap verdi: “Vahiy ashabının derecelerinin ihtilafı, kendilerini vahiy için adanmış, münacata tahsis ve risalet ile taziz eden zata karşı itimat ve itminandan uzaklaştıramaz. Muhtelif akıllar ile hareket edenlerde bu itimat ve itminan yoktur, onların ancak pek az şeylerde itimat ve itminanları vardır. Bundan dolayı böyle bir değerlendirmenin çürüklüğü ve böyle bir söz söyleyenin aptallığı/hamakati meydandadır.”

Vezir, “Bu sözlerin hiç birini Makdisi işitmedi mi?” diye sordu.

“Evet” dedim, “Ben bunları aşağı yukarı buna benzeyen sözleri, bir çok defalar, kemer kapısında kitaplar yanında biraz takdim ve tehir ile veya biraz ziyade ve noksan ile kendisine söyledim, sukut etti ve beni cevaba ehil saymadı. Lakin İbn Tırare’nin (!) oğlu Hariri bir gün kitapçılarda onu bu gibi sözlerle heyecanlandırdı; nihayet Makdisi dayanamadı ve coştı.

Maksidi, “Şeriat” dedi, “Hasta olanların tabibidir, felsefe ise sıhhatli olanların tababetidir. Peygamberler, hasta olanların hastalıkları artmasın ve sonunda sağlığına kavuşarak yalnız hastalıkları giderilsin diye tedavi ettiler, işte bu kadar. Filozoflar (s.192) ise asla bir hastalık bulaşmasın diye sağlam vücutlu olanların sıhhatini muhafaza ederler. Hastalığı gidermek için önlem alan ile sağlam

17 muhallef (haz.)

18 ranedar (haz.)

bir bünyeye sahip olanlar hakkında önlem alanlar arasındaki fark ise açık ve nettir. Bu da deva, naci' (yani etkili ve hazmı mümkün olan, diğer bir ifadeyle içine girip eser bırakan şey),¹⁹ tabip, nasih (yani gönlü halis ve temiz olan, nasihat veren), tabiat, kabil (yani hastanın mizacı sıhhat kazanmaya müsait) olursa mümkün olur. Sıhhatli vücuda sahip olanı yönetmenin gayesi ise sıhhati muhafaza etmektir.

Sıhhat muhafaza edilince, insana erdemleri kazanması fayda verir. İnsanı erdemleri kazanmaya yönelten ve bunları edinmesini sağlayan olgunluğu veren sıhhattır. Ancak böyle olanlar büyük bir mutluluk ile kurtuluşa ermiş ve hakikaten ilahi hayata müstahak olmuş olur. İlahi hayat ise sürekli ve sonsuzdur.²⁰

Eğer hastalıktan kurtulan adam da, karşısındakinin tababeti ile faziletler elde edecek olursa, bu erdemler öteki faziletler cinsinden olamaz. Zira bunların biri taklidi, diğeri burhanidir. Biri zan ile hasıl olmuş, biri yakın ile meydana gelmiş, biri ruhani, biri cismani, biri dehri,²¹ biri zamanidir.

Bunları açıkladıktan sonra Ebu Hayyan, vezir ile aralarında geçen münazarayayı tamamen zikrediyor ve sözü uzatıyor. Lakin o sözleri bu eserde takip edilen gaye dışında olduğundan dolayı buraya almaktan kaçındık.

İbn Kifti'nin sözü burada son buluyor.²²

1 Teşrin-i sani 1341/1922

Yusuf Ziya

19 naci': hazmı kolay yiyecek (haz.)

20 hulud ve deymumet

21 sonsuz, zamanla sınırlı olmayan

22 Sadeleştirenin son sözü: Bu metnin sadeleştirilmesi teklif edildiğinde, İhvan-ı Safa'nın düşünce tarihimizde felsefe-din ilişkilerindeki katkılarını önemseydiğim için hemen kabul ettim, nitelik giriş kısmında bu husus belirtilmektedir. Fakat metnin bütününe bakıldığı zaman yazarın başlangıçta bahsettiği yönteme kendisinin uymadığı ve felsefe ile dini uzlaştırmayı hedefleyenlerin incelendiği yazıda bir nevi *zammu'l-felsefe* yapılmasını tutarlı bulmadığımı belirtmem gerekir.